

LA CONCESSIÓ A TERRASSA DEL TÍTOL DE CIUTAT EL 1877: ALGUNS SIGNIFICATS SOCIALS I SIMBÒLICS*

Pere Gabriel

Proclamada la Restauració borbònica, després del pronunciament del general Martínez Campos a Sagunt, i durant la visita protocol·lària del nou governador civil, Castor Ibáñez de Aldecoa, l'1 de desembre de 1876, sorgí des de l'alcaldia i els homes de l'Institut Industrial la proposta d'«elevar Tarrasa a la categoria de ciudad», per fer servir les paraules escrites de l'època. La posterior sessió de l'Ajuntament del 7 de desembre formalitzà la sol·licitud tramesa al Ministeri de la Governació, amb Francisco Romero Robledo de titular; aquest, gràcies als bons oficis de l'esmentat Ibáñez Aldecoa, no trigà a concedir el cobejat títol, segons un Reial Decret signat a Sevilla el 29 de març de 1877 i publicat a la *Gaceta de Madrid* el 9 d'abril. Això succeïa quan, després de les eleccions ja censitàries del febrer de 1877, s'havia renovat l'Ajuntament, que passà a encapçalar Jaume Colomer i Forrellat com a nou alcalde.¹ Uns anys abans, el 29 de juliol de 1872, l'alcalde de llavors, Jaume Vallhonrat, havia demanat al governador civil de Barcelona que, en recompensa per la lluita contra la columna carlina comandada per Joan Castells el 22 de juliol (que havia causat la mort en combat d'un regidor, Jaume Jover), fos concedit a Tarrassa el títol de *ciudad heroica* i el tractament de *Muy Ilustre* al seu Ajuntament.

M'interessa analitzar el discurs ideològic i simbòlic que acompanyà la petició. Disposem per a això de l'exposició de motius firmada el 6 de desembre de 1876 per l'Ajuntament.² Hi ha una introducció que recorda molt breument els antecedents jurídics que podien avalar la demanda: el fet que Tarrassa fos cap de partit judicial, i a més, el fet que la vila –l'antic municipi romà d'Ègara– hagués tingut «una silla episcopal» i hagués estat la seu de diversos concilis provincials. Ara bé, el gruix de l'exposició se centrà en tota una altra qüestió: el patriotisme lleial, liberal i d'ordre, de Tarrassa. Va ser «imitadora de Sagunto y Numancia, hasta el extremo de ser arrasada por completo cambiando su primitivo nombre con el de “terra-rasa”, que poco a poco se ha ido confundiendo

* El text següent resumeix la conferència «La concessió a Tarrassa del títol de ciutat ara fa cent vint-i-cinc anys», pronunciada el 24 d'abril de 2002 a la Sala de Plens de l'Ajuntament. He mantingut el to oral de la intervenció i no hi he inclòs el detall de les múltiples referències bibliogràfiques i documentals que cal considerar. En demano per això excuses.

con el de Tarrasa» (si no és veritat, en tot cas això de la «terra-rasa» està ben trobat). I en els temps contemporanis havia estat «pródiga» a donar la sang dels seus fills, en el rebuig de les agressions de l'estranger i el manteniment de la independència de la pàtria, en la conquesta i la reconquesta de la llibertat, «aspirando siempre a hermanar y afianzar ésta con el orden». Els fets adduïts eren la participació de terrassencs a la batalla del Bruc, el 1808, i que «ni uno solo de sus hijos» auxilià els invasors ni hi contribuí amb cap cèntim; la defensa del rei –Ferran VII, és clar– i l'ordre, el 1827, enfront els Malcontents, aquells absolutistes –realistes *purs*– que trobaven massa suau la repressió contra els liberals per part del mateix Ferran VII; la intervenció amb homes i armes en la defensa de la ciutat i a l'exèrcit, enfront els carlins, a la guerra civil dels set anys –la Primera Guerra Carlina; potser significativament no esmenten la Segona, la dels Matiners, del 1847–. Després, l'apel·lació i la caracterització de l'actuació durant el Sexenni era especialment complexa i una bona mostra de la continuïtat d'uns homes que s'havien mantingut en el poder local tots els anys seixanta i setanta. Hom deia: «constantemente se ha señalado Tarrasa por su patriotismo y decisión en pro de los intereses sociales, haciendo frente moral y materialmente a todos cuantos han tratado de atacarla, contribuyendo con su arrojada conducta a levantar en más de una ocasión el espíritu de las demás poblaciones vecinas. Sin auxilio alguno extraño, Tarrasa por sí sola rechazó los ataques de los republicanos mandados por Zoaristi en el año 1869, y por sí sola también, sin contar con un solo soldado de guarnición, rechazó las facciones carlistas de Castella y otros cabecillas en la mañana del día 22 de julio de 1872, causándoles numerosas bajas, hecho glorioso tanto más digno de renombre cuanto fue llevado a cabo en una época en que la población de Tarrasa no contaba todavía con las obras de fortificación ni con una resistencia organizada, pues no debe echarse en olvido que fue la primera que se vió atacada por numerosas fuerzas carlistas, y que su ejemplo sirvió para que las demás poblaciones de Cataluña salieran de su apatía».

Terrassa, segons aquesta versió, havia lluitat contra els que atacaven «los intereses sociales» –és a dir, les bases de la societat burgesa–, tant contra els republicans el 1869 (per cert, hom equivoca el cognom, ja que n'era Joaristi el cabdill), com contra els carlins el 1872. Ho havia fet «sola», sense el suport de l'exèrcit ni de les necessàries obres de fortificació, tot recordant indirectament i sense dir-ho que l'Estat liberal del Sexenni era un desgavell, que no exercia adequadament el seu paper. També hi figurava la insistència en el seu paper d'exemple respecte de les poblacions veïnes, amb una referència inevitable a la competència amb Sabadell, de la qual parlaré una mica, molt poc, més endavant.

L'exposició de motius continuava. Es feia constar que, malgrat tot, s'havien cobert puntualment els contingents a les successives lleves i totes les contribucions, «incluyendo la capitación y el impuesto personal», fins al punt que potser era «la única población de España que se encuentra en este caso». És a dir, Terrassa, aquells homes de l'Ajuntament i de l'Institut Industrial, ells sí que havien complert les seves obligacions envers l'Estat.

No era tan sols el patriotisme lleial. Terrassa havia sabut construir una forta indústria, la llanera, i es trobava en plena fase de desenvolupament. Aquí també hi havia el referent històric, la continuïtat des del temps de l'edat mitjana i el record de les Cròniques, que ja parlaven de dues galeres de la vila que «surcaban los mares de Levante exportando los productos a Grecia y a Egipto, trayendo de retorno géneros de aquellas apartadas regiones». Tanmateix, l'important i central era la situació industrial del moment: «Actualmente su producción de lanería se halla en un punto tal que no hay población alguna en España, no sólo que la adelante sino que ni siquiera la iguale en perfección, particularmente en la pañería, que hasta los inteligentes confunden con las más aventajadas del extranjero. Y en esta industria no sólo ocupa Tarrasa la generalidad de sus moradores, sino que también suministra trabajo a otros pueblos vecinos como Castellar, San Feliu del Recó, San Lorenzo Savall, Mura, Rellinás, Vacarisas, parte de Monistrol y Olesa, y así es que cada día se levantan nuevas fábricas movidas por el vapor, que proporcionan el desarrollo consiguiente al vecindario y son orgullo de otros tantos templos de la Industria, que demuestran la importancia de esta población que siempre se ha distinguido por su cultura y su espíritu de orden y laboriosidad.»

Patriotisme lleial, liberal i d'ordre, potència industrial i laboriositat, una població plena, segons es deia, de potencialitats de desenvolupament, marcaven la sol·licitud. Més enllà de la petició concreta del títol de ciutat, constitueix un molt bon resum caracteritzador de com es veia ella mateixa tota una burgesia industrial i urbana, la de Terrassa, en bona mesura representativa d'una part molt significativa del conjunt de la catalana. Com intentava de situar-se en el joc polític, com pretenia fixar les seves relacions envers l'Estat i quin era el paper que hi aspirava a exercir, com es mostrava, en definitiva, cofoia d'assegurar el desenvolupament del poble (donar feina al «vecindario»), sense que en cap cas no es posés en dubte el seu assumit rol de classe directora i conformadora de tota la societat. Tota aquesta caracterització es podria enriquir amb l'anàlisi detallada de les diverses manifestacions d'agraïment un cop obtinguda la concessió i dels posteriors actes, el 14 d'abril de 1877, que hom organitzà i celebrà per tal de festejar-la. N'hi ha prou, però, de destacar que a l'acord municipal d'agraïment hom insistia a assenyalar que «siempre los tarrasenses han sido súbditos leales, constantemente han resistido con denuedo

todas las sublevaciones, y en época reciente, la federal y la carlista». Ara, a més, es carregaven les tints respecte de les bondats del nou monarca i del nou règim de pau i feina. El rei havia conquistat, «con su valor personal y su poderosa espada, la paz bienhechora a cuya sombra ha podido desarrollarse el trabajo y renacer de la industria, que es la vida de esta población».

Algú podria pensar que aquest discurs era una mica après, estàndard, i que totes les poblacions feien unes sol·licituds semblants. Això és relativament cert si ens movem en un àmbit català, però menys si observem les justificacions d'altres demandes de la resta de l'Estat. En qualsevol cas, pot ser útil fer ara una mínima incursió en la història del terme, tot recordant la cronologia general de les concessions del títol de ciutat.

La història del concepte de ciutat és, com succeeix amb d'altres realitats poblacionals, força confusa. El repàs més sintètic –que hom pot obtenir fonamentalment de la mà dels professionals de la història del dret i, en un altre sentit, dels geògrafs– ens parla de les distincions i divisions territorials romanes, visigòtiques i medievals, amb un gran pes de l'estructuració de base eclesiàstica, fins a arribar a les múltiples superposicions de definicions a l'època de la monarquia absoluta i a l'Antic Règim. Hi ha tanmateix una doble constant que vull consignar aquí, en la mesura que, segons crec, pot acabar d'ajudar a entendre el significat discursiu d'aquella aspiració a veure la condició de ciutat reconeguda amb un títol formal, malgrat que no reportava en principi cap conseqüència, ni administrativa ni política.

En primer lloc, a partir sobretot de la casuística del dret romà, el títol amagava un fort referent simbòlic que posava en primer pla per als *ciudadans* la seva condició d'homes lliures, amb drets polítics, civils i també familiars, complets. A més, la ciutadania i la condició de ciutat s'obtenia en l'Imperi romà per llei, precisament arran dels serveis prestats a l'Estat. Cal tenir en compte que l'estudi del dret romà era totalment estès entre els professionals de carrera universitària del moment i que, per tant, tot el referent conceptual romà era molt més present que no pas ara. L'aspiració a la condició de ciutadà formava part de la imatge liberal i progressista i, per molt que fos una formalitat, els habitants d'una ciutat eren *ciudadans* i no ja simples vilatans o pobletans.

Hi havia una segona constant que pot acabar de completar la lectura que hom en podia fer a l'època. L'apel·latiu de ciutat havia anat acompanyat, històricament, de l'exercici d'alguna mena de poder territorial respecte de les poblacions properes. Així havia passat en temps de l'Imperi d'August, amb poders per a l'administració de la justícia, i en temps medievals, quan eren seus episcopals. També a l'Antic Règim, quan, respecte de l'administració general de l'estat, les ciutats, a diferència de les viles, tenien algunes

perrogatives específiques, com ara la de ser centres de poder judicial, civil i militar, i d'altres ens superiors de l'administració.

A banda d'això, les ciutats sovint exercien com a caps de diòcesi; els seus ajuntaments podien dur a les manifestacions públiques uns macers que obrien la comitiva (quatre, si es tractava d'una ciutat amb vot a Corts, i dos la resta) i tenien altres privilegis de protocol, com ara el de poder escriure directament al monarca. No costa gaire, segons crec, de relacionar aquest significat del terme *ciutat*, històric i llunyà si hom vol, simbòlic en qualsevol cas, amb tot el seguit de bregues per tal de mantenir la seu del partit judicial i assolir una certa independència en el dibuix de les circumscripcions per a les eleccions provincials i legislatives. En fi, més en general, per evitar d'aparèixer sota la capitalitat formal de Sabadell a la comarca.

En el moment del seu primer èxit, la revolució liberal espanyola del 1835-1837 havia concedit ja algun títol de ciutat, el mateix que havien fet després alguns governs progressistes, com el de 1840-1843, i el moderat posterior de Narváez. Ara bé, va ser el règim de la Restauració que, amb major regularitat i continuïtat, practicà una política àmplia de concessions. El 1877 només tenien la consideració oficial de ciutat a Catalunya setze poblacions: les quatre capitals de província, Tortosa, Vic, la Seu d'Urgell, Manresa, Balaguer, Solsona –la major part en relació amb la continuïtat de determinades capitalitats episcopals–, més Cervera, Mataró, Reus i Sant Carles de la Ràpita, amb títols del segle XVIII, i Gandesa (1836) i Figueres (1875). El 1877, i per aquest ordre, hom concedí el títol a Terrassa i Sabadell (l'abril) i Berga (el maig). Més endavant vingueren Roquetes (1880), Valls (1883), Tremp i Tàrraga (1884), Igualada (1892), Badalona (1897), les Borges Blanques (1900) i Sant Feliu de Guíxols (1902).³

En cadascun d'aquests casos trobaríem justificacions i discursos més o menys semblants al de Terrassa. No era, el seu, un cas aïllat. A Catalunya, tota una sèrie de poblacions *ciudadanes*, amb títol o no, tenien unes renovades burgesies locals, cada cop més amb interessos no tan sols industrials i comercials, sinó també urbans, i cada cop més interessades a afirmar el seu control sobre un rerepaís immediat de poblacions subsidiàries. Habitualment, quan hom acaba l'anàlisi de la burgesia catalana es tendeix a parlar molt en general i quasi sempre amb ulls de Barcelona. Ara bé, una característica fonamental de tota l'afirmació burgesa industrial i comercial, agrària i urbana del darrer quart del segle XIX és la seva forta comarcalització. Les realitats comarcals, al marge de la manca de reconeixement administratiu –que ben pocs demanaven com a tal–, aparegueren precisament llavors, enfortides i renovades a l'entorn de ciutats com Terrassa i Sabadell, i també d'Igualada i Manresa, Berga i l'Alt Llobregat, Vic, Manlleu i el Ter, Olesa i Esparreguera, prop del Baix Llobregat, Granollers, Mataró al Maresme, etc., tot plegat sense haver de recórrer a unes hipotètiques

continuitats històriques més ancestrals i etnogràfiques. Aquella comarcalització era un fenomen que entrelligava realitats marcades per la industrialització i la nova economia comercial capitalista (les quals creaven uns importants pols d'atracció i de fixació de població treballadora fora del nucli central de Barcelona i el seu pla) amb d'altres realitats més agràries i, sobretot, amb d'altres realitats culturals i polítiques, bàsiques per a la comprensió del funcionament, complex a Catalunya, d'un règim com el de la Restauració.

Com hem explicat molts historiadors des dels temps de Vicens Vives, les relacions de la burgesia i els sectors d'ordre catalans amb la Restauració de 1875 van ser notablement complexes. Sovint hi va haver bafarades cridaneres de protesta. Ara bé, en cap cas no hi expressaren un rebuig frontal, almenys fins a la crisi del 1898. El rebuig i els intents de trobar-hi una alternativa s'han de buscar en altres espais socials, notablement el del republicanisme federal d'esquerres, el moviment obrer i una bona part del catalanisme, aquell més abocat a l'afirmació política. El nou règim, marcat evidentment pel pragmatisme conservador de Cánovas, mantingué importants ponts de relació i negociació amb els diversos sectors burgesos i d'ordre del país. En fou un exemple molt petit i secundari —una anècdota, si hom vol— tot el tema comentat aquí de la concessió del títol de ciutat a Terrassa. Van ser moltes les anades i tornades dels homes de l'Institut Industrial a Barcelona per tal de parlar amb les noves autoritats, i això deixant de banda la correspondència epistolar amb Madrid, sempre força intensa.

En aquest sentit, va tenir importància, de manera mig protocol·lària, mig utilitària, el viatge del jove i nou monarca Alfons XII el 1877, l'any que aquí estem commemorant. El rei viatjà en vaixell (la fragata *Vitoria*) per tot el litoral mediterrani. A Catalunya no s'allunyà gaire de les poblacions de la costa (fet no tan anecdòtic com pot semblar: recordem que la guerra amb els carlins encara cuejava). Arribà el 28 de febrer a Tarragona i anà després a Reus (l'1 de març), Barcelona (on romangué del 2 al 5) i Roses (del 5 al 7; des d'aquí el mal temps li va impedir arribar a Figueres). Després marxaria cap a les Balears i finalment a Andalusia. L'estada barcelonina estigué plena de visites a les grans fàbriques (la Maquinista, la Sert de catifes, l'Espanya Industrial, la Batlló, etc.) i hom organitzà una exposició de productes industrials catalans als claustres de la Universitat, que va ser l'ocasió per a assegurar la relació amb els industrials de les comarques. En concret, hom hi exposà alguns productes terrassencs i l'alcalde i una comissió de l'Ajuntament anà a Barcelona a entrevistar-se amb el monarca.

La Restauració va saber tirar endavant amb un raonable èxit dos dels seus principals reptes inicials, aquells, per dir-ho així, constitutius: el d'assegurar la desarticulació política de l'alternativa republicana, la qual cosa volia dir molt

fonamentalment la desarticulació i el marginament polític dels sectors populars, i el de saber crear alguns canals de comunicació i un terreny de joc, amb unes mínimes regles compartides, que permetessin la discussió i els estira i arronsa entre els diversos i contraposats sectors i interessos de la burgesia a Espanya, sense que per a imposar els seus criteris, o simplement negociar, haguessin de recórrer al pronunciament militar, la mobilització popular o anar *a la revolució*, com havia succeït el 1840, el 1854 o el 1868. La pacificació, tan demanada pels sectors benestants i d'ordre, volia dir sens dubte acabar amb el conflicte carlí, però també acabar amb els aldarulls i el desordre popular plebeu del Sexenni. En tota una llarga primera etapa de la Restauració, seria molt viva aquesta por del desordre del Sexenni, i molt punyent el record de les amenaces al model burgès de desenvolupament econòmic i social que havien arribat amb la reivindicació republicana. Aquesta por explica molts dels comportaments de la dreta catalana, tant social com ideològica, al llarg de tota la Restauració del vuit-cents.

Exclosa del sistema l'esquerra republicana més demòcrata i popular, implantada una normativa electoral censitària, controlada la premsa, assegurada la dependència dels poders locals respecte dels governadors civils de la província, quedava pendent, en tot cas, trobar i configurar els mecanismes de negociació i entesa amb l'Estat. Aquí, la peça clau havia de ser el posteriorment blasmat caciquisme polític. Aquest, durant molt de temps i en la mesura que tingués un adequat funcionament, no era en absolut cap malaltia no desitjada de la Restauració, sinó que n'era una peça clau, que havia de permetre el funcionament correcte de tot l'edifici. Les funcions que desenvolupava eren múltiples: facilitar la relació entre els grups econòmics i socials més o menys locals i el món de l'alta política i de l'Estat; defensar amb algun profit els propis interessos, i estructurar, en el seu àmbit territorial, tots aquests grups i interessos. En aquest punt, la comarcalització de la burgesia catalana de la qual parlava fa un moment va constituir terreny adobat per al caciquisme de la Restauració.

El cas de Terrassa en aquest aspecte també és força representatiu i il·lustratiu. Com ja fa uns anys ens han anat ensenyant historiadors terrassencs (esmentem Xavier Marcet i Josep Puy, en particular⁴), el salisme tingué uns antecedents clars al mateix Sexenni, al llarg del qual el mateix pare d'Alfons Sala i Argemí, Antoni, tingué un paper destacat a l'Institut Industrial i a l'Ajuntament. El seu va ser, a més, un caciquisme que va tenir èxit, justament en la mesura en què va saber compaginar la vertebració d'un cohesionat bloc de poder local –comarcal, en el fons–, amb una presència política incisiva en el conjunt de l'Estat, allò que, per simplificar, se'n diu Madrid. No hauria d'estranyar, per tant, que, ja al segle XX, fora de l'etapa que ara estic comentant, Alfons Sala es constituís com un veritable polític de referència general, catalana i espanyola.

El veritable significat de la petició, aparentment anecdòtica, de concessió del títol de ciutat a Terrassa ha de tenir en compte qüestions com les que he procurat de formular, en el benentès que la iniciativa partí d'una burgesia i uns industrials plens de dinamisme i força de futur, amb una creixent capacitat d'articulació associativa pròpia. No n'he fet gaire esment fins ara, però una simple relació de les grans institucions que posaren en marxa permet de copsar el gran abast del seu horitzó social i polític: l'Institut Industrial, creat el 1873; la Caixa d'Estalvis, proposada el 1853 però constituïda el 1877 (com és ben conegut, la seva inauguració es va fer coincidir amb les festes de celebració del títol de ciutat, el 14 d'abril), fins a arribar, una mica més enllà dels setanta, al Banc de Terrassa (1881) i la Cambra de Comerç (1886). Però no es tracta tan sols d'entitats estrictament corporatives i d'interès econòmic. Hi havia també l'associacionisme formalment més recreatiu i la voluntat d'acollir espectacles de prestigi. Cal pensar, per exemple, ara que disposem del bon estudi global de Lourdes Plans, en el Casino del Comerç, escindit el 1860 del més vell i mesocràtic Casino dels Artesans, i en el Cercle Egarenc, constituït el 1886. I no menystinguem el significat del que volia dir mantenir uns teatres com el Principal (inaugurat en primera instància el 1855) i el posterior Teatre del Retiro (una altra realització del 1877).⁵

Per acabar: sóc ben conscient que em cal fer una breu però important observació final. El dinamisme, cert, d'aquella burgesia entestada a imposar i tirar endavant un determinat model de desenvolupament econòmic i social, no hauria d'enfosquir la realitat de les moltes situacions d'explotació social i pobresa existents, ni fer-nos oblidar la seva obsessiva voluntat de mantenir un intens control sobre qualsevol manifestació política i cultural alternativa. Tampoc no hauríem de minimitzar, especialment en els anys de la Restauració, els reiterats i múltiples esforços per bastir una xarxa associativa d'iniciativa popular i treballadora, i el desenvolupament, difícil, d'una cultura política liberal democràtica d'esquerres que es volia pròpia i alternativa a la societat de valors burgesos hegemònica.⁶

NOTES

1. Terrassa va ser una excepció en el context polític del moment, producte de l'hegemonia política local exercida al llarg de tot el Sexenni Democràtic pel liberalisme monàrquic, que havia sabut, amb fortes dosis d'interclassisme i de la mà de Jaume Vallhonrat i Rovira, encapçalar la Junta Revolucionària Local del 1868, acatar la monarquia constitucional d'Amadeu de Savoia i, a continuació, la República de 1873, per a figurar tanmateix com a garant de la nova situació borbònica oberta el 1875. Així, el darrer Ajuntament diguem-ne *republicà*, constituït el 24 d'agost de 1873, continuà sense gaires interrupcions fins al 1877.
2. Faig servir la reproducció que en va fer SUBIRATS I ARGELAGUÉS, Josep. *1877. La villa de Tarrasa, el título de ciudad y la Caja de Ahorros*. Terrassa: Caja de Ahorros de Tarrasa, 1977; p. 122 i s.
3. La llista continuà amb Santa Coloma de Farners i la Bisbal (1906), Olot (1907), Amposta (1908), Alcanar (1912), Banyoles (1924), l'Hospitalet de Llobregat, Granollers i Calella (1925), Artesa de Segre (1927) i Sant Feliu de Llobregat (1930). El franquisme també en concedí: Cornellà (1968), Santa Coloma de Gramenet (1969) i Sant Vicenç dels Horts (1973).
4. Cf., entre d'altres textos: PUY, Josep. *Alfons Sala i Argemí. Industrial i polític. 1863-1945*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1983; MARCET, Xavier. «El salisme. Moviment polític i bloc de poder»: *Terme*, 5, Terrassa, novembre del 1990.
5. Cf. PLANS, Lourdes. *La vida cultural i recreativa a la Terrassa d'ahir, 1875-1931*. Terrassa: Centre d'Estudis Històrics de Terrassa, 2000.
6. Les meves darreres paraules van ser: «Han passat cent cinquanta anys i tota commemoració té alguna cosa de balanç. Potser vostès s'estan preguntant ara sobre el llarg camí recorregut per Terrassa des d'aquells temps de l'obtenció formal del títol de ciutat, quan no tenia sinó d'uns dotze a tretze mil habitants; o fins a quin punt ha tingut i té ara una burgesia emprenedora i convençuda de la seva força i el seu paper, fins a quin punt hi ha canals que assegurin la presència activa dels sectors populars en les institucions, i si entre tots plegats hem estat capaços de corregir adequadament les desigualtats socials i l'explotació; fins a quin punt, en fi, la ciutat té el seu lloc en la vertebració popular i democràtica de Catalunya. No sóc jo qui ha d'emprendre el balanç amb aquestes o d'altres preguntes. Simplement, estaré satisfet si he aconseguit de situar alguns dels paràmetres de partida, els referits a aquells anys setanta del segle XIX, llunyans però alhora clau en la configuració de la contemporaneïtat de Terrassa. Moltes gràcies.»